

„Na slunci si postavil svůj stan“

Nejstarší křesťanské výklady Žl 18 LXX, zvláště v. 5c*

Jana Plátová

1. APOŠTOLSTÍ OTCOVÉ A JUSTIN

Prvním křesťanským autorem, který na konci prvního století cituje žalm 18 LXX, je Klement Římský. Ve svém listě adresovaném korintskému církevnímu společenství, zkoušenému jednak pronásledováním, jednak vnitrocírkevními spory, cituje pro utvrzení víry vedle Nového zákona (v prvé řadě Pavlových listů) především Pentateuch, ale také četné pasáže ze Žalmů. Starý Zákon je pro Klementa Písmo (γραφή), v němž hledá a nalézá slova povzbuzení a útěchy. Slova našeho žalmu (konkrétně verše 2–4) jsou pro něj spolu s Mdr 12,12 a 11,22 a Žl 139,7–10 svědectvím o Boží velikosti a všemohoucnosti, která garantuje v posledku i lidské vzkříšení.¹ Zajímavé přitom je, že na rozdíl od Žl 139, u něhož nepřebírá septuagintní znění, nýbrž volí překlad bližší hebrejskému textu, v případě Žl 18 LXX cituje Klement Septuagintu doslovně.²

Další použití Žl 18 LXX u apoštolských otců je sporné. Někteří vydavatelé vidí inspiraci šestým veršem ve čtvrtém vidění Hermova *Pastýře*, kde se zjevuje církev coby panna v bílém rouchu „ozdobená jakoby vyšla od ženicha“,³ je však také možné, že formulace je inspirována Janovou Apokalypsou. Nejistá je rovněž narážka hovořící o „velkých a krásných příkazech, jež mohou potěšit srdce člověka“. Pokud se jedná o narážku

---

* Studie byla připravena za finanční podpory GAČR prostřednictvím grantu *Historie a interpretace Bible*, č. P401/12/G168.

1 Srov. 1Klem 27–28; Žl 18,2–4 LXX je citován v 1Klem 27,7 (ed. A. Lindemann – H. Paulsen, 110,21–24).

2 Pouze ve verši 18,4 LXX je mírně změněn slovosled.

3 Srov. *Herm. Vis.* IV,2,1; se Žl 18 LXX je toto místo spojováno in: *Die Apostolischen Väter, Griechisch-deutsche Parallelausgabe*, auf der Grundlage der Ausgaben von F. X. Funk, K. Bihlmeyer und M. Whittaker neu übersetzt und hrsg. von A. Lindemann und H. Paulsen, Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1992, s. 370.

na Žl 18,9 LXX – podobný motiv se totiž objevuje také v Žl 103,15 – vztahuje autor slova žalmu, hovořící o Hospodinově Zákoně a jeho příkázáních, na příkazy, které pisatelé sděluje záhadná postava pastýře.⁴

Autorem, u něhož hraje Žl 18 LXX již podstatnější roli, je sv. Justin. Cituje nebo parafrázuje různé pasáže žalmu celkem 14x, z toho 12x v *Dialogu*, 2x v *Apologiích*. Na všech místech používá s naprostou samozřejmostí LXX verzi, aniž by upozornil na odlišné znění hebrejského textu, popř. na možnost jiného překladu.⁵ Pro naši studii jsou relevantní především ta místa, kde Justin cituje první polovinu Žl 18 LXX. Verše 1–7 připomíná svému partnerovi v dialogu, Židu Tryfónovi, aby ho přesvědčil, že již v Písmu se hovoří o vtělení Ježíše Krista: o jeho sestoupení na zem a jeho smrti, ale také o jeho vzkříšení, resp. návratu do nebe.⁶ Kromě této christologické interpretace, která je pro Justina zásadní, se na dvou místech objevuje Žl 18 LXX jako předpověď apoštolského působení. Verši 3–6 totiž podle Justina král David předpověděl konání apoštolů, kteří hlásají Kristovo učení, jež se podle svědectví žalmu „rozléhá do celého světa“.⁷

2. KLEMENT ALEXANDRIJSKÝ, PANTAINOS A HERMOGENÉS

Všechny doposud uvedené případy se týkaly použití Žl 18 LXX v rámci určité argumentace,⁸ ani v jednom případě nešlo o výklad žalmu jako takového. První text, v němž je náš žalm systematicky komentován, představují *Výpisky z prorockých knih* (řec. názvem Έκ τῶν προφητικῶν

⁴ Srov. *Herm. Mand.* XII,3,4 (ed. A. Lindemann – H. Paulsen, 420,5–6).

⁵ Pro znění překladů Aquilova, Symmachova a Theodotíónova viz P. CHALUPA, „Příbytek ve slunci? Slunce jako alegorie Boha v Žl 18,5c LXX,“ *Studia theologica* 16,2 (2014): 67.

⁶ Viz Žl 18,1–7 LXX in: JUSTIN, *Dial.* 64,7–8; srov. také Žl 18,6 LXX in: JUSTIN, *Dial.* 75,3–4 (PTS 47, 181,48–182,61 a 200,14–23). I pohané o některých svých bozích či polobozích říkají, že byli chrabří a po smrti vystoupili do nebe (jako např. Héraklés), tito básníci však pouze napodobují Písmo, které je dle Justinova mínění rozhodně původnější; srov. Žl 18,6 LXX in: JUSTIN, *I Apol.* 54,9 (PTS 38, 109,34–37) a *Dial.* 69,3 (PTS 47, 189,10–190,16).

⁷ Viz Žl 18,3–6 LXX in: JUSTIN, *I Apol.* 40,1–4 (PTS 38, 88,1–9) a Žl 18,5 LXX in: JUSTIN, *Dial.* 42,1 (PTS 47, 139,4–6).

⁸ U dalšího velkého apologety druhého století, athénskému filozofa Athénagory, žádný odkaz na Žl 18 LXX nenacházíme.

ἐκλογαί, lat. *Eclogae propheticae*) od Klementa Alexandrijského.⁹ Výraz „prorocké knihy“ je však u Klementa chápán širěji, než jak jsme zvyklí – vztahuje se na veškeré starozákonné knihy,¹⁰ které Klement v naprosté většině (a nejnak je tomu v případě našeho žalmu) cituje podle Septuaginty. Tento poměrně krátký text představuje zřejmě ukázkou pozdní Klementovy tvorby, možná byl součástí jeho ztraceného komentáře k Písmu (psaného formou poznámek k vybraným veršům), nebo se jednalo o přípravný materiál určený k sepsání nějakého díla, které Klement kvůli hrozícímu pronásledování již nestihl realizovat.¹¹ Přestože *Eklogy* představují ne zcela souvislý text, při troše dobré vůle v nich můžeme vidět jednotící téma křesťanské duchovní cesty: První polovině textu dominuje téma znovuzrození při křtu, další části pojednání o ctnostech a různých tématech souvisejících s dokonalostí gnostika, poslední, eschatologická část pak popisuje výstup spravedlivých duší a jejich zbožštění v nebi. Základem a východiskem autorových úvah je několik starozákonních míst, jejichž alegorickou interpretaci zde Klement nabízí: v první části věnované symbolice vody a ohně hrají hlavní roli první verše z knihy *Genesis* a proroka *Ozeáše*, *Exodus* 14 (přechod Rudým mořem) a *Jozue* 3 (přechod Jordánu), a dále třetí kapitola knihy *Daniel* (mládenci v ohnivé peci).¹² Základem druhé části *Eklog* je pak výklad tří za sebou následujících žalmů, resp. jejich částí: v *Ecl. proph.* 42–44 je krátce komentováno několik veršů Žl 17 LXX; *Ecl. proph.* 51–63 představují systematický výklad první poloviny Žl 18 LXX a na samém závěru *Eklog* se zdá být komentován ještě Žl 19 LXX, jehož výklad však zůstává v rukopise nedokončen.¹³

⁹ Toto méně známé Klementovo dílo je dochováno spolu se spisem *Excerpta ex Theodoto* a s osmou knihou *Strómat* v kodexu Laurentianus V 3, který je datován do 11. století. Pro kritickou edici viz CLEMENS ALEXANDRINUS III, *Stromata* VII–VIII, *Excerpta ex Theodoto, Eclogae Propheticae, Quis dives salvetur?, Fragmente*, ed. O. Stählin – L. Früchtel – U. Treu, GCS 17, Berlin: Akademie-Verlag, 1970², s. 137–155.

¹⁰ K tomu srov. E. TENGBLAD, *Syntaktisch-stilistische Beiträge zur Kritik und Exegese des Clements von Alexandrien*, Lund: Sundquist & Emond, 1932, s. 8–9, a podobné užití tohoto termínu ve *Strom.* VII,1,3; popř. VII,96,2,5 a 97,2 (GCS 17, 3,11).

¹¹ Pro přehled hypotéz viz např. C. NARDI, *Clemente Alessandrino, Estratti Profetici*, Firenze: Nardini Editore, 1985, s. 11n.

¹² Této první části Klementových *Eklog* se podrobně věnoval C. NARDI, *Il battesimo in Clemente Alessandrino: Interpretazione di EP1–26*, Roma: Augustinianum, 1984.

¹³ Nejnovější komentář k těmto pasážím, zvláště k Žl 18 LXX, publikoval včetně francouzského překladu nedávno M. CAMBE, *Avenir solaire et angélique des justes: Le psaume 19 (18) commenté par Clément d'Alexandrie*, Cahiers de Biblia Patristica 10, Strasbourg:

Přejdeme nyní k samotnému Klementovu výkladu osmnáctého žalmu. Verše 2–5b jsou komentovány poměrně krátce; za pomoci formulace z Aristotelovy *Metafyziky* (τὸ δὲ ὅν λέγεται μὲν πολλαχῶς, „jsoucno se vypovídá v mnoha významech“)¹⁴ Klement prohlašuje, že také slovo „nebesa“ se používá v mnoha významech (οἱ οὐρανοὶ λέγονται πολλαχῶς).¹⁵ Z následujícího výkladu je pak zřejmé, že kromě doslovného kosmologického významu Klement počítá s trojím alegorickým významem slova „nebesa“: zaprvé označuje slovo „nebesa“ samotného Boha, jehož vlastnosti – bezvášnivost (ἀπαθής) a neměnnost (ἀμετάβλητος) podtrhuje výraz „obloha“ (řecky στερέωμα, „klenba“). Zadruhé označuje slovo „nebesa“ nejvyšší třídy andělů (tzv. „prvně stvořené“, πρωτόκτιστοι), kteří prostřednictvím čtyř smluv (za časů Adama, Noeho, Abrama a Mojžíše) přinášejí lidem z nebe na zem „božskou energii“,¹⁶ a nakonec může výraz „nebesa“ symbolicky označovat i svaté všech dob, tj. patriarchy, proroky a apoštoly. Tito všichni – Bůh, andělé i svatí – každý svým způsobem „vypravují o Boží slávě“, tj. o jeho stvoření.¹⁷ Rovněž slova „den“ a „noc“ ze třetího verše žalmu nemají jen prostý význam, nýbrž skrytě označují Pána s jeho svatými (tj. „den“), a naopak ďábla, resp. demony („noc“). Předmětem jejich poznání není nikdo jiný než zmrtevýchvstalý Pán.¹⁸ Zatímco třetí a čtvrtý verš hovoří o předávání poznání mezi duchovními bytostmi, verš 5a–b hovoří o předávání poznání na zemi.¹⁹

Zdaleka největší pozornost však věnuje Klement verši 5c: ἐν τῷ ἡλίῳ ἔθετο τὸ σκῆνωμα αὐτοῦ („na slunci si postavil svůj stan“). Jedná se o verš, který se v septuagintním překladu, na rozdíl od jiných řeckých překladů, výrazně odlišuje od hebrejského textu.²⁰ Svůj výklad začíná

Université de Strasbourg, 2009; již dříve C. NARDI, „Note di Clemente Alessandrino al Salmo 18: EP 51–63,“ *Vivens homo* 6 (1995): 9–42.

¹⁴ ARISTOTELÉS, *Met.* IV,2, 1003a33.

¹⁵ Srov. *Ecl. proph.* 51,1 (GCS 17, 151,11–12).

¹⁶ „Nebesa“ považuje Klement za „mocnost“, resp. duchovní bytost již na začátku svého spisu; srov. *Ecl. proph.* 1,1–3 (GCS 17, 3,2–10).

¹⁷ Srov. *Ecl. proph.* 51,1–52,2 (GCS 17, 151,11–26).

¹⁸ Srov. *Ecl. proph.* 53,1–4 (GCS 17, 151,29–152,9).

¹⁹ Srov. *Ecl. proph.* 54,1–2 (GCS 17, 152, 10–13). Žl 18,3–4 LXX Klement cituje také ve *Strom.* V,64,3 (GCS 15, 369,7–11), tam však jím odkazuje na mystický charakter gnostikova poznání.

²⁰ K rozdílu mezi MT a LXX viz CHALUPA, „Příbytek ve slunci?“, s. 67–68; srov. také J. M. AEWERS, „Une tente dans ou pour le soleil? Ps 18 (19), 5 dans la LXX et de MT,“ in *The Septuagint and Messianism*, ed. M. A. Knibb, Leuven: Peeters, 2006, s. 195–201.

Klement textově kritickou poznámkou, pokoušející se objasnit logické pořadí veršů 5c–7:

A dále „na slunci si postavil (ἔθετο) svůj stan“. Na tomto místě je *hyperbaton*, protože se zde mluví o druhém příchodu [Pána]. Podle logické následnosti věcí by se toto *hyperbaton* mělo číst takto: „Zaraduje se jako ženich vycházející ze svatební ložnice, jako rek, když běží po své cestě. Na jednom konci nebes je jeho východ, není, kdo by se skryl před jeho zářem.“ A teprve potom by následovalo: „Na slunci si postavil (ἔθετο) svůj stan.“²¹

Náš autor se domnívá, že podle smyslu celého žalmu verše 6 a 7 *de facto* předcházejí verši 5c, který je jejich logickým zakončením. Co ho k takovým úvahám vede, není těžké uhodnout. V samotném řeckém textu totiž není u v. 5c uveden podmět a Klement, nakloněn christologické interpretaci, nepovažuje za podmět Boha, jak tiše předpokládá hebrejský originál, nýbrž Ježíše Krista, o němž verše 6–7 skrytě hovoří.

Teprve po této objasňující poznámce, podle níž verš 5c představuje vlastně vrchol celého žalmu, Klement přistupuje k jeho výkladu. Nejprve je třeba vyložit význam slov „jeho stan“. Na tomto klíčovém místě se náš autor odvolává na dvě tajuplné postavy, Hermogena a Pantaina:

Někteří, kupř. Hermogenés, tvrdí, že Pán si na slunci odložil (ἀποτίθεσθαι) své tělo. Jedni přitom říkají, že „jeho stan“ znamená „tělo“, jiní tvrdí, že je to „shromáždění věřících“. Avšak náš Pantainos říkával, že prorocství se většinou vyjadřuje neohraničeně a užívá přítomného času namísto budoucího, a pak zase namísto minulého, jak je tomu patrně i v tomto případě. Výrazu „postavil si“ (ἔθετο) je použito jak pro minulost, tak i pro budoucnost, protože až se naplní běh zdejších věcí, Pán přijde ke spravedlivým věřícím a bude v nich spočívat jako ve stanu.²²

²¹ *Ecl. proph.* 56,1 (GCS 17, 152,20–26): Καὶ ἐν τῷ ἡλίῳ ἔθετο τὸ σκῆνωμα αὐτοῦ. ἐνταῦθα ὑπερβατόν ἐστι· περὶ γὰρ τῆς παρουσίας τῆς δευτέρας ὁ λόγος. οὕτως οὖν ἀναγνωστέον τὸ ὑπερβατόν κατὰ ἀκολουθίαν. καὶ αὐτὸς ὡς νυμφίος ἐκπορευόμενος ἐκ παστοῦ αὐτοῦ ἀγαλλιάσεται ὡς γίγας δραμεῖν ὁδὸν αὐτοῦ. ἀπ’ ἄκρου τοῦ οὐρανοῦ ἡ ἔξοδος αὐτοῦ· οὐκ ἐστὶν δὲ ἀποκρυβήσεται τὴν θέρμην αὐτοῦ. καὶ τότε· ἐν τῷ ἡλίῳ ἔθετο τὸ σκῆνωμα αὐτοῦ.

²² *Ecl. proph.* 56,2–3 (GCS 17, 152,26–153,7): ἔνιοι μὲν οὖν φασι τὸ σῶμα τοῦ κυρίου ἐν τῷ ἡλίῳ αὐτὸν ἀποτίθεσθαι, ὡς Ἑρμογένης, σῶμα δὲ λέγουσιν οἱ μὲν τὸ σκῆνος αὐτοῦ, οἱ δὲ τὴν τῶν πιστῶν ἐκκλησίαν, ὁ Πάνταινος δὲ ἡμῶν ἔλεγεν ἀορίστως τὴν προφητείαν ἐκφέρειν τὰς λέξεις ὡς ἐπὶ τὸ πλείστον καὶ τῷ ἐνεστώτι ἀντὶ τοῦ μέλλοντος χρῆσθαι χρόνῳ καὶ πάλιν τῷ ἐνεστώτι ἀντὶ τοῦ παρωχικότος, ὁ καὶ νῦν φαίνεται. τὸ γὰρ ἔθετο καὶ ἐπὶ τοῦ παρωχικότος καὶ ἐπὶ τοῦ ἐσομένου τάσσεται· ἐπὶ μὲν τοῦ ἐσομένου, ὅτι πληρωθείσης ταύτης τῆς κατὰ τὴν παρούσαν

Kdo byli tito dva muži, Pantainos a Hermogenés, jejichž spisy (pokud vůbec jaké existovaly) jsou pro nás dnes již ztraceny? Jakou roli hráli v Klementově intelektuální formaci? Přestože je Pantainos u Klementa výslovně jmenován pouze na tomto místě, předpokládá se, že stejná postava je míněna i v *Ecl. proph.* 50, tedy o několik odstavců výše, těsně před výkladem Žl 18 LXX. Neznámý „stařec“ zde pomocí platónské terminologie popisuje vývoj lidského embrya v lůně matky.²³ Klementologové se dále shodují, že Klementův učitel Pantainos je vzpomínán také ve *Strom.* I 11,2 (συκελική μέλιττα); II 67,4 (ἀνὴρ σοφός) nebo 68,1 (ἕτερος δὲ κυριώτερον ἔλεγεν) a v *Hyp. fr.* 22 (ὥς ὁ μακάριος ἔλεγεν πρεσβύτερος).²⁴ Ze způsobu, jakým Hermogenovy a Pantainovy názory Klement ve výše uvedeném textu uvádí, je možné vyvodit dvojí: zaprvé ani jednoho z nich není třeba čtenářům nijak zvlášť představovat; zadruhé autorita druhého z nich je jednoznačně vyšší. Zatímco výklad Hermogena je prezentován neutrálně, Pantainos představuje osobu Klementovi blízkou, a tedy důvěryhodnou. A je to právě jeho exegetická zásada, která, jak ještě uvidíme, dovoluje Klementovi vykládat žalm nejen christologicky, ale rovněž eschatologicko-eklesiologicky.

Vraťme se ale nyní ještě k postavě Hermogena. U Klementa je zmínován pouze na tomto místě v *Eklogách*, avšak víme, že jiní otcové s ním velmi zarputile polemizovali. Jako první proti jeho učení vystoupil koncem druhého století antiošský biskup Theofil, kterému údajně vadily Hermogenovy příliš platonizující výklady Písma, konkrétně knihy *Genesis*.²⁵ V podobném duchu se nese rovněž Tertuliánův spis *Adversus Hermogenem* a Hippolytův protignostický referát v jeho *Refutatio*. Oba tito autoři jsou na jedné straně unikátním zdrojem Hermogenova učení (přičemž se soustředí především na jeho nauku o stvoření a o duši), na druhé straně však, jak už to u heresiologů té doby bývá, líčí autory,

---

κατάστασιν περιόδου ὁ κύριος ἐλεύσεται πρὸς τοὺς δικαίους τοὺς πιστοὺς, οἷς ἐπαναπαύσεται καθάπερ σκηνῇ.

²³ Srov. *Ecl. proph.* 50 (GCS 17, 150,21–151,10); k tomuto tématu srov. také F. J. DÖLGER, „Ein anonym christlicher Platoniker des zweiten Jahrhunderts über Beseelung des Embryo,“ *Antike und Christentum* 4 (1934): 28–32.

²⁴ Viz GCS 15, 9,1; 149,5 nebo 8 a GCS 17, 201,26. Odkaz v *Adumbr.* III ad 1 Jan 1,1 (GCS 17, 210,1) je sporný; není jasné, zda je zde míněn Pantainos, nebo Jan. K postavě Pantaina viz A. ΜΕΗΑΤ, „Pantène,“ in *Dictionnaire de spiritualité ascétique et mystique*, vol. 12/1, ed. M. Viller et al., Paris: Beauchesne, 1983, s. 159–161.

²⁵ K tomu srov. F. BOLGIANI, „Sullo scritto perduto di Teofilo d' Antiochia ‚Contro Hermogene‘,“ in *Paradoxos Politeia: Studi patristici in onore di Giuseppe Lazzati*, ed. R. Cantalamezza e L. F. Pizzolato, Milano: Vita e pensiero, 1979, s. 77–118.

proti nimž polemizují, v poněkud horším světle, než v jakém je vnímali jiní jejich současníci.²⁶ U Klementa se s takovým odmítavým postojem nesetkáme. Hermogenova nauka pro něj pravděpodobně nepředstavovala příliš velké nebezpečí. Proč také? Hermogenés patrně zastával zcela orthodoxní christologii své doby, proto také o této části jeho nauky Tertulianus mlčí.

O Hermogenově christologickém výkladu Žl 18 LXX Klement nepochybně věděl a dost možná se jím nechal inspirovat, zároveň se s ním však nespokojil. V prvé řadě z textu samotného se zdá, že Hermogenovi stoupenci nebyli jednotně smýšlející skupina, nýbrž zastávali, ohledně výkladu našeho verše, různé názory. Pro jedny byl stan, který si Kristus po svém zmrtvýchvstání „odložil“ (ἀποτίθασθαι) na slunci, jeho tělo, a pak měl Kristus zřejmě, podle tohoto výkladu, pokračovat už bez těla ve výstupu ke svému Otci.²⁷ Osmnáctý žalm tedy tito Hermogenovi stoupenci vztahovali pouze na historickou událost Ježíšova nanebevzetí. Jiní zřejmě chápali verš v přeneseném smyslu i jako výpověď o Ježíšově mystickém těle jakožto společenství věřících. A právě této druhé interpretační tendence se ve svém výkladu přidržel i Klement. Nepotřeboval opakovat po Hermogenovi, že Ježíš „odložil“ (ἀποτίθασθαι) na slunci svůj stan, totiž své tělo, nýbrž spokojil se se septuagintním překladem, který má prosté sloveso bez předpony, tedy hovoří o tom, že Ježíš si na slunci „položil“, resp. „umístil“ (ἔθετο) svůj stan. Zaštítel se přitom exegetickým pravidlem svého učitele (viz text citovaný výše), které mu umožňovalo číst verš „na slunci si postavil svůj stan“ nejen jako výpověď o události Ježíšova nanebevstoupení, nýbrž také a hlavně jako předpověď do budoucnosti, jako příslib pro všechny ty, kdo mají ambice stát se tělem Kristovým, totiž církví. Pro ně platí, že „Pán k nim přijde a bude v nich spočívat jako ve stanu“.²⁸

Pro podporu tohoto eklesiologického výkladu posloužil Klementovi jednak apoštolův obraz církve jako těla Kristova z *Proního listu Korint-*

²⁶ S tímto vědomím se pokusila představit postavu Hermogena např. K. GRESCHAT, *Apelles und Hermogenes. Zwei theologische Lehrer des zweiten Jahrhunderts*, Supplements to Vigiliae Christianae 48, Leiden–Boston: Brill, 2000; srov. také G. MAY, „Hermogenes – ein frühchristlicher Theologe zwischen Platonismus und Gnosis,“ *Studia Patristica* 15 (1984): 461–473; F. CHAPOT, „L'hérésie d'Hermogène. Fragments et commentaire,“ *Recherches Augustiniennes* 30 (1977): 3–111.

²⁷ Takový výklad dosvědčuje i HIPPOLYTUS, *Ref. haer.* VIII,17,3–4 (PTS 25, 337).

²⁸ Srov. *Ecl. proph.* 56,3; srov. také 57,1 (GCS 17, 153,6–7; 25–28): ὁ κύριος ἐλεύσεται πρὸς τοὺς δίκαιους τοὺς πιστοὺς, οἷς ἐπαναπαύεται καθάπερ σκηπῆ.

ským (resp. jeho rozvedení v *Listě Efeským*), jednak verš Mt 13,43: „Tedy spravedliví zazáří jako slunce...“. „Stan“, tedy Kristovo tělo tvořené shromážděním věřících, má své místo „na slunci“, tj. v Bohu, míní Klement. Slunce je symbolem Boha, což lze podle našeho autora doložit i etymologicky: řecké slovo „*hélíos*“ v sobě totiž skrývá hebrejský výraz „el“:

Verš „na slunci si postavil svůj stan“ je patrně možné číst takto: postavil si ho na slunci (*hélíos*) – tj. v Bohu, v *Él*, tedy v Bohu; podobně jako se píše v evangeliu: „*Éli, Éli*“ místo „Bože můj, Bože můj“ (Mt 27,46).²⁹

Pro tento eschatologický stav bytí tělem Kristovým v Bohu je charakteristické spočinutí (*ἀνάπαυσις*), resp. odpočinutí, jelikož se jedná o stav, v němž ustane veškerá služba. Duše spravedlivého člověka již není v pozici podřízeného služebníka, nýbrž hledí na Boha tváří v tvář, je ve stavu trvalé kontemplace (*θεωρία*). Pán, resp. Ježíš Kristus chce, míní Klement, aby duše spravedlivých věřících, připodobněné duchovním bytostem nejvyššího řádu „již nevykonávaly službu, kterou jim určila prozřetelnost, ale byly ve spočinutí a [obráceny] pouze k pohledu na něj“.³⁰ Proměna spravedlivých věřících v zářící Kristovo tělo však nenastane automaticky. Je k ní zapotřebí vystoupit až do „prvního příbytku“, obývaného prvně stvořenými anděly, tzv. „*prótoktisty*“. Výstup z nižších řádů do vyšších má přitom charakter vzájemného učení a duše spravedlivých se při něm postupně proměňují v dokonalejší a dokonalejší andělské bytosti:

Ti z lidí, kteří se přeměnili v anděly, jsou po tisíc let v učení u andělů, až dospějí do stavu dokonalosti. Ti, kdo je učili, se pak promění v mocnost archandělů, zatímco ti, kteří byli učedníky, učí zase ty z lidí, kteří se přeměnili v anděly. A tak, po tomto zmíněném putování budou uvedeni do andělského stavu (*ἀγγελοθεσία*) těla [Kristova], a tento stav jim už bude vlastní.³¹

²⁹ *Ecl. proph.* 57,3 (GCS 17, 154,2–5): καὶ μὴ τι τὸ ἐν τῷ ἡλίῳ ἔθετο τὸ σκῆνωμα αὐτοῦ οὕτως ἐξακούεται· ἐν τῷ ἡλίῳ ἔθετο, τουτέστι ἐν τῷ θεῷ, τῷ ἡλ ἡγουν θεῷ, ὡς ἐν τῷ εὐαγγελίῳ ἡλί ἡλί ἀντὶ τοῦ θεοῦ μου, θεοῦ μου.

³⁰ *Ecl. proph.* 56,7 (GCS 17, 153,20–22): εἰς τὸ μηκέτι κατὰ τὴν πρόνοιαν τῷ ὀρισμένῳ λειτουργεῖν, ἀλλ' εἶναι ἐν ἀναπαύσει καὶ πρὸς μόνῃ τῇ θεωρίᾳ τοῦ θεοῦ.

³¹ *Ecl. proph.* 57,5 (GCS 17, 154,8–13): οἱ γὰρ ἐξ ἀνθρώπων εἰς ἀγγέλους μεταστάντες χίλια ἔτη μαθητεύονται ὑπὸ τῶν ἀγγέλων, εἰς τελειότητα ἀποκαθιστάμενοι· εἶτα οἱ μὲν διδάξαντες μετατίθενται εἰς ἀρχαγγελικὴν ἐξουσίαν, οἱ μαθόντες δὲ τοὺς

3. ÓRIGENÉS

Je logické ptát se, zda Klementův výklad Žl 18 LXX inspirovaný Pantainovým učením, a do jisté míry i Hermogenovým výkladem, znal a přijal za svůj Klementův nástupce v Alexandrii Órigenés. Víme, že výklad Písma chápal Órigenés jako svůj prvořadý úkol, bohužel se nám však většina jeho komentářů a homilií ztratila buď úplně nebo je máme k dispozici jen v latinském překladu. Patrologové se dnes sice těší z úctyhodného nálezu 29 nových Órigenových homilií k žalmům, objevených v kodexu *Monacensis Graecus* 314 (11./12. stol.), avšak výklad Žl 18 LXX se mezi nimi nenachází.³²

Jediný doklad Órigenova zájmu o náš verš se nachází v Pamfilově spise *Apologia pro Origene*. Tento Órigenův následovník nás informuje o tom, že stejně jako Klement také Órigenés výklad Hermogenových stoupenců (resp. jedné jejich frakce) znal, a měl na něj v celku jasný názor:

Někteří říkali (*dicebant*), že poté, co náš Spasitel vystoupil ze země do nebe a vzal s sebou své tělo, dospěl až k tomu místu, které se nazývá sluneční pásmo, a tam, říkají, položil stan svého těla; takto totiž nebylo možno pokračovat dál. Avšak oni to tak chápou z toho důvodu, že nechtějí v Písmu svatém přijmout alegorii. A tak otročí pouhému historickému výkladu a vytvářejí takovéto báje a smyšlenky.³³

Na rozdíl od Klementa Órigenés nejmenuje Hermogena a jeho žáky výslovně, nýbrž hovoří neurčitě o skupině lidí. O jejich výkladu kromě toho mluví v minulém čase („*dicebant quidam*“), z čehož lze usuzovat, že jejich učení již neznal přímo. Důvodem, proč výklad hermogenovců Órigenés odmítá jako nepravdivý, tkví v neochotě chápat Písmo jinak než doslovně. V zápětí totiž ukazuje, jak správně, tj. alegoricky, je třeba Žl 18,5 LXX chápat:

ἐξ ἀνθρώπων αὐθις μεθισταμένους εἰς ἀγγέλους μαθητεύουσιν, ἔπειτα οὕτως περιόδοις ὡταῖς ἀποκαθίστανται τῇ οἰκείᾳ τοῦ σώματος ἀγγελοθεσίᾳ.

³² Pro více informací viz J. PLÁTOVÁ, „Objevení dvaceti devíti Órigenových homilií k Žalmům,“ *Listy Filologické* 135,3–4 (2012): 417–419.

³³ ÓRIGENÉS, *Comm. in Ps. 18,5* in: PAMPHILUS, *Apologia pro Origene* (PG 17, 600C–D): „Quidam quidem dicebant, quod Salvator noster ascendens e terris in coelum, et corpus suum assumens, pervenit usque ad eum circulum qui solis zona nominatur, et ibi, aiunt, posuit tabernaculum corporis sui: non enim ultra erat possibile id progredi. Sed haec illi ita sentiunt pro eo quod allegoriam nolunt in Scriptura divina recipere: et ideo purae historiae deservientes, huiusmodi fabulas et figmenta componunt.“

My se však doprošujeme Boha v jeho všemohoucnosti, aby nás uznal za hodné slyšet a otevřel nám tajemství duchovního porozumění. Co se týče našeho chápání tohoto místa, tj. [verše] „na slunci postavil svůj stan“, ptám se, co je to „Kristův stan“ a jaký je to příbytek, v němž je Kristův stan umístěn. Příbytek Kristova stanu je prý slunce, avšak „Kristův stan“ chápu jako církev.³⁴

Z uvedeného citátu je zřejmé, že Órigenés chápal „stan“ ze Žl 18,5c LXX shodně s Klementem v opozici vůči hermogenovskému výkladu jako obraz Kristova těla, totiž církve. Zarážející je ovšem fakt, že tento výklad představuje jako nový a svůj vlastní (viz nápadný přechod z 1. os. pl. do 1. os. sg.). Znamená to, že Órigenés Klementův komentář neznal? Nebo se k němu spíše nechtěl přihlásit?³⁵ Z pokračující argumentace, která se opírá o několik biblických citátů (jiných, než jakými argumentuje Klement), totiž vysvětluje, že na rozdíl od Klementa, jehož výklad je díky Pantainově exegetickému pravidlu zaměřen převážně eschatologicky, respektuje Órigenův eklesiologický výklad aorist a zůstává zasazen v minulosti:

A jak jinak mám chápat slovo „slunce“, než jako ono „pravé světlo, které osvětluje každého člověka přicházejícího na tento svět“ (Jan 1,9)? Vidím ono slunce, o němž bylo řečeno: „Neboť těm, kdo se bojí jména Páně, vzejde Slunce spravedlnosti a na jeho křídlech [naleznou] zdraví“ (Mal 4,2). Verš „na slunci postavil svůj stan“ tedy znamená, že na Slunci spravedlnosti umístil svou církev. Vždyť církev je umístěna na onom Slunci, které způsobuje věčný den, jak bylo řečeno: „Pán ti bude světlem věčným a Bůh tvou slávou“ (Iz 60,19).³⁶

³⁴ ÓRIGENÉS, *Comm. in Ps. 18,5* in: PAMPHILUS, *Apologia pro Origene*, PG 17, 600D–601A: „Nos vero deprecatur omnipotentiam Dei, ut nos dignetur audire, et secreta nobis spiritalis intelligentiae dignetur aperire. Quod ergo a nobis sentitur in hoc loco, hoc est, *In sole posuit tabernaculum suum*, quaero quid sit tabernaculum Christi collocatur. Habitatio tabernaculi Christi sol esse dicitur. Tabernaculum vero Christi Ecclesiam esse intelligo.“

³⁵ Obšírně se touto otázkou zabývá R. GOUNELLE, „Il a placé sa tente dans le soleil (Ps 18(19), 5c(6a)) chez les écrivains ecclésiastiques des cinq premiers siècles,“ in *Le psautier chez les Pères*, ed. J. Irigoin et al., Cahiers de Biblia Patristica 4, Strasbourg: Centre d'Analyse et de Documentation Patristiques, 1994, s. 202–212.

³⁶ ÓRIGENÉS, *Comm. in Ps. 18,5* in: PAMPHILUS, *Apologia pro Origene* (PG 17, 601A–B): „Solem autem quem alium sentire debeo, nisi illud lumen verum, quod illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum? Ipsum video solem, de quo dictum est: *Quia timen-tibus Domini orietur Sol iustitiae, et sanitas in alis eius*. The same ergo posuit tabernaculum suum, id est in Sole iustitiae Ecclesiam suam collocavit. In illo enim sole Ecclesia collocata est, qui diem aeternum facit, sicut dictum est: *Erit tibi Dominus lux aeterna, et Deus gloria tua*.“

4. ZÁVĚR

První christologickou interpretaci Žl 18 LXX, zvláště jeho první části, najdeme již u Justina Mučedníka, avšak Klementův výklad v *Eklogách* zůstává prvním dochovaným souvislým komentářem tohoto žalmu. Ve své christologicko-eklesiologicko-eschatologické interpretaci Klement vychází z exegetické práce svých předchůdců, Hermogena a Pantaina, jejichž výklad se nám nedochoval. Eklesiologicky interpretuje žalm rovněž Órigenés, který však výklad Hermogenových stoupenců jasně odmítá a ke Klementově interpretaci se (snad záměrně?) nehlásí.

Klementův výklad popisující posmrtný výstup věrných duší coby těla Kristova na slunci, tedy v Bohu, představuje poměrně originální interpretaci, která jako taková v následujících staletích nenašla pokračovatele. U Klementa to jistě není výjimkou. Otázkou je, zda mohl výklad svých alexandrijských předchůdců, zvláště Klementův text v *Eklogách*, znát historik raného křesťanství Eusebios, který sepsal dílo se stejným názvem, avšak Klementovy *Eklogy*, na rozdíl od ostatních jeho děl, z nám ne zcela zřejmého důvodu mezi Klementovými spisy neuvádí.³⁷

Christologicko-eklesiologická interpretace Žl 18 LXX, kterou jsme viděli u dvou hlavních představitelů alexandrijské školy, více odpovídá septuagintní helenizující verzi, která nevidí problém v symbolice slunce – Bůh. Ostatní řecké překlady, které ve své *Hexaple* uchoval Órigenés a které více odpovídají masoretskému textu,³⁸ nebyly zřejmě pro naše autory zdaleka tak přitažlivé.

„In the Sun He Pitched His Covert“. The Oldest Christian Commentaries on Psalm 18 LXX, with a Special Focus on Verse 5c.

Key words: Psalm 18 LXX; Patristic Exegesis; Apostolic Fathers; Justin the Martyr; Clement of Alexandria; *Eclogae Propheticae*; Pantainos; Hermogenes; Origen

Abstract: The aim of this paper is to present ancient commentaries on Psalm 18 (LXX), with a special focus on verse 5c, in the works of Christian authors up to Origen. The paper

³⁷ Eusebiovým výkladem se zabývá P. DUDZIK, „Slunce a stan jako obrazy pro vtěleného Krista? Žl 18,5c LXX v exegetických spisech Eusebia z Kaisareie,“ *Studia theologica* 16,2 (2014): 82–90.

³⁸ K tomu viz článek P. CHALUPY, „Příbytek ve slunci?,“ s. 67.

initially draws attention to relevant passages in the works of the Apostolic Fathers as well as to the christological understanding of Psalm 18 in the work of Justin the Martyr. The main part consequently follows which is dedicated to the commentary of Psalm 18 in *Eclogae Propheticae* 51–63 written by Clement of Alexandria. This text in which Clement refers to Hermogenes and Pantainos, two less known figures of Early Christianity, represents the first systematic commentary on Psalm 18. Clement interprets the verse “In the sun he pitched his covert” not only from the christological, but also from the ecclesiological and eschatological point of view. The final part of the paper treats Origen’s commentary preserved in Pamphilus’ *Apologia pro Origene*. Origen supposedly interpreted Psalm 18 from the christological and ecclesiological point of view, however, unlike Clement he strongly disagrees with the interpretation of Hermogenes’ followers and, additionally, his interpretation lacks the eschatological level, so typical for Clement’s interpretation.

Mgr. Jana Plátová, Ph.D.
Katedra biblických věd
CMTF UP
Univerzitní 22
771 11 Olomouc